

■ RICHARD VAN DÜLMEN

KULTURA

A KAŽDODENNÍ ŽIVOT

V RANÉM NOVOVĚKU

(16.–18. STOLETÍ)

DŮM A JEHO LIDÉ

/I.

ARGO / 1999

Rozvod, Hans Weiditz, dřevoryt, 16. století.

mezi jejím vlastním, vysokým pojetím lásky a chováním Bürgera vůči ní, jenž neústupně trval na svém právu. Ona, místo aby se trpně smířila s osudem ženy žijící v neuspokojivém manželství, chtěla žít svým vlastním životem. „V mém domě mě nic netěšilo, nebo snad spíš ten, kdo byl jeho hlavou; tak jsem hledala zábavu v jiných věcech. Je přitom, zdá se mi, velmi přirozené, že mladá žena mezi jedenadvacátým a dvaadvacátým rokem nemůže pořád sedět sama doma, zvláště když tam není nic, co by ji tam poutalo – poutalo láskou.“⁵⁵ Ani narození syna jí nepomohlo se s touto situací vyrovnat, právě naopak. Když jí Bürger děkoval za syna, „kterého jsi mi porodila“, cítila se už zcela zbytečná: „Radost ze syna měl, sobeckou radost, ale pro chudáka ženu už neměl ani slůvko.“ Později se ještě pokoušela k „lásce k tobě“ přinutit, ale „pokusy byly neplodné. Teď už se o nic takového nesnažím; už k tobě necítím žádnou lásku.“⁵⁶ Elise Hahnová pochopila svou situaci velmi dobře. Když se pak zamilovala do hraběte von Hardenberga, psala si s ním, tajně se s ním scházela a také si spolu začali tykat, což Bürger označil za přímo „chlípné“ (dvojice si zpravidla tykaly až po zasnoubení). S Bürgerovým úmyslem rozvést se souhlasila. Měla jen jedinou prosbu, aby se o tom, co se děje, nic neříkalo její matce, ale to už Bürger dávno udělal. Jeho dopis tchy-

ni, ve kterém popisuje celé své manželství, byl o něco později dokonce zveřejněn.

Elise Hahnová se z domu odstěhovala; dál se sama s obtížemi protloukala životem jako herečka, aniž by se ještě někdy vdala. Rozvedená žena, která byla soudem označena za viníka rozvodu, neměla kolem roku 1800 mnoho šancí na přežití, ledaže by se vrátila domů k matce. Tyto zásadní potíže začaly mizet teprve tehdy, když se objevilo více pracovních příležitostí vhodných pro ženy.

3. SEXUALITA

S institucí manželství a s otázkami pohlavních vztahů v době raného novověku byl úzce spojen problém sexuality.¹ Chceme-li však tyto souvislosti dostatečně analyzovat, narazíme na těžkosti, o kterých musíme pojednat hned na začátku.

Nehledě na skutečnost, že pojem sexualita je doložen teprve od 18. století, což znamená, že se v raně novověkých pramenech takovéto jednotné označení nemohlo vyskytovat, musíme se vyvarovat pohledu, který by v sexualitě spatřoval pouze biologický, resp. přírodní jev. „Sexualita“ se vždy objevuje, ať už jdeme sebevíce do historie, jako sexualita vytvářená lidmi, jako kulturní fenomén, který stejně jako ostatní lidské činnosti podléhá změnám. Proto může být dostatečně zkoumána pouze v souvislosti dobového vztahu k tělu a k celému komplexu lásky a erotiky, smyslnosti a intimity, jakkoliv právě raný novověk lásku a sexualitu od sebe odděloval.

Kromě toho procházel vztah společnosti k sexualitě od 16. do 18. století bezpochyby zásadními změnami, které byly z velké části výsledkem morální politiky raně moderního státu a církvi.² Dochází tu přitom ke vzájemnému střetu dvou komplexních procesů. Vše, co se týkalo sexuality, bylo tabuizováno: zatímco ještě v 16. století se o sexuálních tématech mluvalo relativně svobodně a otevřeně, v 18. století byla tato témata ve společenské komunikaci potlačena. Tomuto vývoji odpovídá i narůstající pohrdání tělem a jeho zahalování.³ Zatímco v 16. století se lidé na veřejnosti koupali nazí, nebo jen velice spoře oblečení, v 18. století by to bylo něco nepředstavitelného. V tomto období došlo zároveň k potlačení veškerých smyslových a erotických přání a projevů. Sexualita byla ofi-

ciálně tolerována pouze v rámci církevně požehnaného manželství. Zatímco v 16. století byla předmanželská sexualita, samozřejmě s perspektivou pozdější svatby, považována, především v selském prostředí, za normální, v 18. století byla silně diskriminována.

Přes některé jasné tendence neprobíhal vývoj od 16. do 18. století bez rozporů. V 16. století byly společenské kontakty mezi lidmi ještě velmi volné. Zcela chyběla pruderie, sexuální styk mimo manželství nebyl výjimkou, koupel byla společně prožívanou událostí, nevěstince veřejným zařízením a mluva byla často obhroublá a eroticky zabarvená.⁴ Muži i ženy spolu žili na velmi malém prostoru. Zároveň však bylo neústupně zamezováno každému překročení sexuálních norem. Mravní chování podléhalo přísné kontrole ze strany rodiny, venkovských spolků, cechů a církve, i když podle rozdílných představ o morálce. Vyjma prostitute byly přísně trestány mimomanželské sexuální styky, cizoložství, sodomie apod., v 16. století kupodivu často přísněji než o dvě století později.⁵ O vcelku přísně morálním chování (byť ne vždy podle církevních měřítek) svědčí v raném novověku i malý počet nemanželských dětí, ačkoliv právě v této sevřené společnosti byly příležitosti k navázání mimomanželských kontaktů podstatně větší než v 19. století. Tento rozpor lze vysvětlit pouze tím, že budeme předpokládat značný nepoměr mezi církevními a státními morálními nároky a reálnou skutečností a zároveň budeme vycházet z rozdílných norem platných v selském prostředí, mezi měšťanstvem a ve světě šlechty. Dále musíme odlišit předmanželskou sexualitu od mimomanželské, jež byly ze strany států i církví stejným způsobem pronásledovány v rámci prosazování církevních sňatků a potlačování jakékoliv mimomanželské sexuality. Jen tak bude možné alespoň částečně objasnit fenomén tzv. ilegality, kterým se nyní budeme zabývat.

Předmanželská sexualita byla prozkoumána dosud nejlépe.⁶ Zatímco počet nelegitimních dětí zůstal v předmoderní společnosti dlouho až neuvěřitelně nízký, došlo od druhé poloviny 18. století k jeho rapidnímu nárůstu, který pak v 19. století dosáhl do té doby nevidaného vrcholu. Především v alpských regionech činil podíl nemanželských dětí 40–45 % všech narození. Vyvozovat z tohoto růst nemorálnosti, především na venkově, jak se pokoušela interpretovat tento fenomén církev, či v tomto chování spatřovat projevy se-

xuální revoluce mezi příslušníky spodní vrstvy (a k této diskuzi v odborných kruzích docházelo), je více než problematické.⁷ Rostoucí počet nemanželsky narozených dětí od konce 18. století nemá nic společného ani se sexuální emancipací žen, ani s nějakým zvláštním úpadkem mravů, vyplývajícím ze zhroutení systému církevních norem, nýbrž vychází z tradice předmanželské sexuality, která byla nyní posuzována jinak. Chování, jež bylo především na venkově dlouho považováno za „normální“ a „počestné“, bylo nyní církví definováno jako nelegitimní. Ilegitimita a legitimita jsou pojmy vytvořené církví a vrchností, stojící v protikladu k hodnotovému systému venkovské společnosti. Předmoderní společnost sice rovněž znala přísná měřítka, avšak její morálka se značně lišila od církevní morálky.⁸

Tradiční venkovská společnost se orientovala na manželský slib daný při zasnoubení, které bylo hlavním aktem, po němž už byly sexuální vztahy povoleny.⁹ Jestliže tyto styky přinesly své ovoce, bylo dítě sice oficiálně považováno za nemanželské, avšak v očích venkovské společnosti nedošlo k ničemu nečestnému, pokud přitom byla „rodina“ ekonomicky zajištěna. Po zjištění těhotenství obvykle následovalo církevní požehnání, resp. oddávací obřad, což vedlo k uznání manželského vztahu církví, kterému od 17. století příkládala venkovská společnost stále větší význam. Ještě dlouho se v ní však nedodržel příkaz předmanželské zdrženlivosti. Uvědomíme-li si, jak vysoký byl počet porodů následujících brzy po církevním oddání, je překvapující, jak málo byla příkázání církve dodržována, přestože se později musely za podobné nemravné chování platit peněžní pokuty. Je tu však třeba upozornit nejenom na zvyklosti předmanželské sexuality ve venkovském prostředí, ale i na skutečnost, že tuto sexualitu nemůžeme ztotožnit se sexuální nevázaností mezi svobodnými obyvateli vesnice. K seznámení, a to i bez jakéhokoliv prostředníka, čemuž se později v měšťanském světě všemožně bránilo, se sice nabízel dostatek příležitostí, dokonce byly tolerovány i noční mužské návštěvy u svobodných žen v rámci tzv. nočních záletů, avšak k sexuálním vztahům svobodné ženy se svobodným mužem mohlo dojít teprve tehdy, když se partneři navzájem zaslíbili. Rovněž čas navazování sexuálních vztahů nebyl zcela libovolný: všechny důkazy svědčí o tom, že se svobodní přizpůsobovali modelu „pozdního sňatku“, tzn. zahajovali sexuální život

s partnerem teprve tehdy, když byla svatba už naplánována.¹⁰ Předmanželská sexualita sice byla ze strany církve a vrchnosti kriminalizována jako nemravná, ale pro venkovskou společnost byla např. praxe nočních záletů (v mnohých oblastech existovaly dokonce manželství a noci na zkoušku) z morálního hlediska nenapadnutelným chováním. Sexuální styky však směla žena při těchto nočních návštěvách udržovat pouze s mužem, pro něhož se již rozhodla a s kterým by také při případném těhotenství v nejbližším možném termínu uzavřela manželství. Z mnoha dochovaných spisů o tzv. případech lehkováznosti můžeme vyčíst, že v případě otěhotnění ženy se dotyční muži často chtěli vyvléci z požadovaného sňatku. Pokud však byl před soudem prokázán manželský slib, resp. předání zástavy na manželství, mohl být muž víceméně donucen, aby si těhotnou ženu vzal.¹¹ Žalobu na obranu cti musela vznést žena, přestože se doznáním ke své „lehkomyslnosti“ před soudem zkompromitovala a byla také veřejně za svůj „nemravný čin“ potrestána především peněžitou pokutou nebo církevními tresty. Chtěla-li se však dovolat svého práva, nic jiného jí nezbyvalo.¹² Ale ani muž nevyvázl bez potrestání, pokud však už dávno neutekl, což ale nebylo zase tak jednoduché, když měl v daném místě stálou práci. Musel zaplatit odškodné, resp. pokutu, a pokud bylo zřejmé, že měl s žalující ženou skutečně poměr, nenaléhal na brzké uzavření manželství pouze soud, ale snažili se ho k tomu přimět také všichni svobodní muži.¹³ Stejně jako ženinu čest poškozovalo, že se oddala muži, který se nepřizpůsobil normám v obci, bylo i u muže považováno za nečestné, nechal-li těhotnou ženu na holičkách. To mohlo velmi ohrozit jeho vyhlídky na pozdější uzavření jiného manželství. V žádném případě nebyla předmanželská sexualita praktikovaná ve venkovské společnosti výrazem sexuální volnosti, jak ji obvykle líčily horní vrstvy společnosti. Z tohoto důvodu zůstával také počet skutečně nemanželských dětí ve společnosti raného novověku velmi malý. Jestliže nějaká žena porodila nemanželské dítě, jehož otec se necítil vázán slibem manželství, neznamenalo to jednoznačnou sociální diskriminaci. Svobodná matka a nemanželské dítě se sice i ve venkovském prostředí nacházely v situaci sociálního ohrožení, existuje však mnoho případů, kdy se svobodným matkám nakonec podařilo vdát a kdy byly nemanželské děti začleněny do selské domácnosti.

Zcela jinak se posuzovala předmanželská sexualita, o nemanželských dětech ani nemluvě, ve světě řemeslníků a v městské společnosti obecně.¹⁴ K obrazu poctivého řemeslníka totiž neodmyslitelně patřil manželský původ; syn se tedy musel narodit rodičům, kteří veřejně uzavřeli manželství a jimž se dítě narodilo nejdříve devět měsíců po svatbě. Zde byl každý předmanželský pohlavní styk považován nejenom za nemravnost, ale přímo za neodčinitelnou vinu, která vedla k vyloučení z cechu. Skutečnost, že manželský původ byl nezbytným předpokladem pro vykonávání řemesla v rámci cechu, je stejně tak známá jako to, že zjištění cizoložství mělo za následek oficiální uzavření řemeslnické živnosti. Společenská kontrola i sankce cechů však šly ještě dál. V případě, že se při povolování výkonu určitého řemesla zjistilo, že otec dotyčného řemeslníka zplodil svého syna již před uzavřením manželství, musel tento syn počítat s tím, že mu bude (třeba i po několika letech činnosti) odebráno právo provozovat živnost. Obdobně i řemeslníková žena musela být manželského původu a nesměla mít žádné nemanželské dítě. Ve Vratislavi nebyl v roce 1593 jeden plátenický tovaryš připuštěn k mistrovské zkoušce, protože se narodil sedmý týden po svatbě svých rodičů. Došlo k procesu, v němž pražský apelační soud rozhodl, že tovaryšovi má být vystaven rodný list, který osvědčí jeho poctivost.¹⁵ V roce 1641 byla zase vyloučena manželka jednoho mistra ze všech cechovních setkání, protože přišla na svět sedm týdnů po svatbě svých rodičů.¹⁶ K vleklému procesu došlo v letech 1746–1747, kdy se řemeslníci v Kielu zdráhali přijmout do svého cechu cizího mistra, protože vzal do učení chlapce nemanželského původu. Chlapcův původ přitom byl už dříve univerzitou prohlášen za manželský. Z takových důvodů museli řemeslníci při přijímání vždy předložit doklady o svém manželském původu, tzn. že pocházejí „z poctivého, neposkvrněného lože, jsou zbožní, řádní a poctiví, opravdového svobodného německého rodu a nikdo z nich není vázán ani povinnován nevolnictvím a ani není v takovém stavu zplozen či narozen“.¹⁷ Ačkoliv se již od 17. století světská vrchnost stále znovu pokoušela prosadit, aby byl přístup k řemeslu umožněn i mužům, kteří se narodili z předmanželských nebo mimomanželských vztahů, řemeslnické cechy se shovívavější morální politice bránily až dlouho do 18. století, nezdědka dokonce i s velkým úspěchem. Manželský původ byl tedy ve městě nejenom podmínkou

k vykonávání řemesla, ale i každá forma předmanželské sexuality zde byla diskriminována, ba přímo kriminalizována, a to dokonce více, než bylo vhod církvím. Mnoho mužů bylo kvůli svému původu či původu svých žen vyloučeno z cechovně organizovaných řemesel nebo muselo podstoupit zdíouhavé soudní procesy. Kontrola přitom vedla nejenom k obsáhlým výpisům z církevních matrik, nebo k výslechům svědků, ale dokonce i k fyzickému, veřejnému přezkoumávání panenství žen před uzavřením manželství; případy tohoto druhu jsou doloženy ještě ze 17. století.¹⁸ Ačkoliv takovéto přísné kontroly známe už z 15. století, cechům se jejich morální představy podařilo všeobecně uvést do rigorózní praxe a do strategie vylučování teprve v 17. století. Konkurence v jednotlivých řemeslech přitom hrála nezanedbatelnou roli.

Rozdílný přístup selské a řemeslnické společnosti k předmanželské sexualitě, ale i k nemanželskému původu není výsledkem odlišné recepce církevně křesťanských morálních požadavků, které vylučovaly jakékoliv sexuální aktivity před veřejným, tzn. církevním uzavřením manželství. Řemeslnictvo se ve svém zdůrazňování manželského původu odvolávalo nejenom na křesťanské tradice, i když ke shodě v pojetí sexuální morálky dochází velmi brzy. V každém případě církev, resp. církve, stále více zjišťovaly, že vzor křesťanského sexuálního chování lze nalézt spíše v prostředí řemeslnického než venkovského. Když se právě řemeslnictvo začalo v 17. století otvírat pietismu, nacházelo v něm náboženskou ideologii, která zcela odpovídala jeho puritánským představám. Právě prostřednictvím pietismu se maloměstsko-řemeslnické morální hodnoty rozšířily z původně omezeného okruhu působnosti do širokých vrstev obyvatelstva 18. století. Řada rysů nové morálky vzrůstajícího se měšťanstva je poplatných jak maloměstskému světu, tak i pietismu. Ve snaze o vymezení se vůči neřestnému životu na venkově i na šlechtických dvorech propagovali osvícení měšťané sexualitu výhradně orientovanou na manželství.

O předmanželské sexualitě toho víme daleko více než o sexualitě manželské.¹⁹ Neexistoval žádný oficiální důvod, proč by se o ní mělo mluvit. Manželství bylo místem legitimní sexuality a způsob, jakým byla praktikována, nepodléhal žádné kontrole. Z křesťanských knih o morálce a ze zpovědních příruček lze vyčíst pouze obecné normy. Manželé se měli chovat jako křesťanští manželé,

Shon v nevěstinci, Jan van Hemessen, 16. století.

tzn. měli se milovat, ať už se tím myslelo cokoli, a být si věrní. Oba si mohli činit nárok na tělesné obcování se svým partnerem při dodržování určitých období pohlavní abstinence: v adventní a postní době a v průběhu těhotenství.

K posuzování manželské sexuality si musíme nejprve povšimnout podmínek, v nichž byl manželský život naplňován. Citová náklonnost ani tělesná atraktivita nehrály při uzavírání manželství rozhodující roli. Ani značné věkové rozdíly nekladly křesťanskému manželství překážky; námitky proti takovýmto manželským svazkům byly vznášeny většinou pouze ze starosti o dědictví. Teprve od 18. století zaznívala nahlas mínění, která příliš velký věkový rozdíl označovala za zdroj manželských problémů. Za druhé byl život obou manželů pevně spjat s pracovním rytmem. Oblasti pracovních povinností byly jednoznačně vymezeny, volný čas, který by manželé mohli mít jen pro sebe, pravděpodobně téměř neexistoval, ani oslavy svátků se nekonaly jen ve dvou, nýbrž vždy ve větší společnosti; na blízku se ustavičně nacházely cizí osoby, nepříbuzní

členové domu. Ani ložnice netvořila žádnou izolovanou, soukromou, resp. intimní sféru. Mimo to byly ženy často těhotné a dům začaly brzy naplňovat přibývajícím dětmi, které manželům přinášely mnoho radostí, ale také každodenních starostí a někdy i bolestí. V každém případě zde chyběly podmínky pro intimní a něžné soužití, které by odpovídaly dnešním představám: sexuální život byl pouze částí všeobjímajícího a pravidelného rytmu života.

Dále si musíme uvědomit, že manželský pár žil od začátku pod tlakem: musel zplodit děti. Nešlo zde jen o zajištění dědice, budoucích pracovních sil a v dlouhodobé perspektivě o zabezpečení ve stáří – tyto důvody by se neměly příliš přeceňovat. Rozhodující totiž bylo, že muž mohl přesvědčivě vystupovat jako otec rodiny teprve tehdy, když z jeho manželství vzešlo dítě. Teprve dítě z něho dělalo opravdového pána domu. Ještě více se to však týkalo ženy, jejíž bezdětnost byla považována za Boží trest, a žádný prostředek, který by ji mohl učinit plodnou, nebyl opomenut. Tato nutnost mít, resp. porodit dítě nevyklučovala „potěšení“ z pohlavního styku, jak dokládají některé prameny. Např. u příležitosti svatby svého přítele Georga Spalatina v roce 1525 mu napsal Luther toto: „*Pozdravuj co nejsrdčněji Tvou ženu, ale učiň tak, až budeš svou Katharinu držet v posteli s nejlíbeznějším objímáním a líbáním, a přitom si pomyslíš: Hle, tohoto člověka, toto nejmilejší stvoření Boží mi daroval Kristus, budiž mu čest a chvála. Také já budu navečer toho dne, kdy obdržíš můj dopis, což mohu dobře odbadnout, setrvávat s tou Mojí u stejného díla a s myšlenkou na Tebe Ti oplátím stejně stejným. Tebe a Tvé žebro zdraví také mé žebro v Kristu.*“²⁰ Legitimní plození dětí však zůstávalo hlavním úkolem manželského soužití. Z těchto důvodů měl také velký význam křest, kterým bylo veřejně dáno na vědomost a zároveň i oslaveno, že manželství vydalo své plody.

Možnosti plánovat rodičovství byly nepatrné. Vědomé omezování počtu porodů bylo hluboko do 18. století v podstatě neznámé, alespoň v manželském životě nebyly prostředky bránící početí a antikoncepční metody vůbec, resp. téměř vůbec používány.²¹ Všeobecně byly sice známé, a zřejmě se používaly v mimomanželských vztazích, ale v rámci manželství bylo dlouhé kojení většinou jediným opatřením k omezování počtu porodů. Protože byla tato metoda rozšířenější na venkově než ve městě, byly i počty dětí v sel- ských domácnostech často nižší než v městském prostředí.

Pokud vezmeme v úvahu již vyhodnocené protokoly a poznámky ze soudních spisů u manželských soudů, nevyskytují se zde žádné žaloby ohledně odpírání pohlavního styku ze strachu před dalším otěhotněním. Teprve v okamžiku, kdy začalo být doporučováno, aby se žena cílevědomě zabývala především výchovou dětí, stal se problém zatížení ženy sexuálním stykem předmětem diskuze, což otevřelo cestu k záměrnému omezení počtu porodů. Pokud je známo, docházelo k němu nejdříve v kalvinistických rodinách, jejichž církve se také poprvé starala prostřednictvím svých „mravnostních soudů“ o mezilidské vztahy mezi oběma manželi.²²

Pokud se týče kvality manželské sexuality, jsme víceméně odkázáni na pouhé spekulace. Lze při nich jednak vycházet z toho, že způsob sexuálního chování mezi manželi byl v daných životních podmínkách relativně drsný; erotika a něžnost nehrály velkou roli, přání byla vyslovována přímo, a to nikoliv jednostranně. Zdá se, že určité změny se začínají prosazovat až v 18. století, ne však v táboře pietistů, u nichž byla tělesnost a sexualita jednoznačným tabu, ale spíše v kruzích vzdělaného měšťanstva, kde konečně i žena začínala být pozvolna uznávána za svébytnou bytost.²³ Deníky a korespondence nám k tomuto tématu mnoho neřeknou; v tomto směru bylo 16. století, ve kterém se daleko snadněji nahlas mluvilo o osobních radostech i konfliktech, rozhodně otevřenější. Zjemňování citů probíhající v 18. století však také potlačilo (pří- nejmenším v horních a středních vrstvách společnosti) v souvislosti s tabuizací soukromého manželského života jakékoliv formy hrubého chování.

Díky velmi časně kriminalizaci všech mimomanželských sexuálních vztahů, prosazované v rámci upevnění křesťanské morálky, máme o těchto vztazích poměrně přesnou představu.²⁴

Mimomanželská sexualita, tzn. sexualita nepodmíněná manželstvím, představovala ve společnosti raného novověku zvláštní problém.²⁵ Přání navázat nějaký mimomanželský vztah mohlo vzniknout velmi snadno – kvůli pozdnímu sňatku nebyly „legální“ vztahy dlouho možné; na druhé straně nežila různá pohlaví odděleně, děti s děvečkami, čeledíny a také s hosty často sdílely stejnou postel. Konečně i podmínky, za kterých byla manželství uzavírána, často přímo vylučovaly citově-sexuální naplnění. Zároveň si však musí-

ství. Přes výše popsané životní podmínky, jež všechny nedovolené kontakty značně ztěžovaly, docházelo v raném novověku k nemalému počtu cizoložství, s velkou pravděpodobností především v 16. století. Aktivita přitom zdaleka nepocházela pouze od mužů, protokoly manželských soudů svědčí o tom, že počet cizoložných žen byl v raném novověku přinejmenším stejně vysoký. Postupem času se až do 18. století tento poměr z různých důvodů mění a začíná převažovat počet mužských viníků. Hlavním důvodem této změny bylo určitě „zvroucnění“ nového obrazu ženy v 18. století, přinejmenším u vzdělaných vrstev. Jistě se však v této době ženám připisoval slabší sexuální pud než mužům.²⁹ Bylo zcela samozřejmé, že církve i vrchnost cizoložství odsuzovaly a dokonce mnohdy i tvrdě trestaly. Vyplývalo to nejenom z oficiální morálky, ale také ze smluvního charakteru manželství, které stálo pod ochranou státu a církve z důvodu zachování veřejného pořádku. Od 16. do 18. století došlo ke značné změně postojů. Charakterizoval ji rostoucí význam morálních hodnot v rodinných vztazích, které v obyvatelstvu, především ve středních vrstvách, postupem času nalezly širokou základnu. Tento stav je pouze zdánlivě v rozporu s trestněprávním pronásledováním cizoložství, neboť zatímco v 16. století za ně ještě hrozil trest smrti, byly tresty v 18. století mnohem mírnější. Stylizace domácího života v 18. století se však na rozdíl od 16. století už dost dobře nesnášela s mimomanželskými vztahy, zároveň manželské páry nutila ke vzájemně citlivější komunikaci, přestože manželství nebylo založeno na emocionálních základech. Ačkoliv v protestantských oblastech mohl po cizoložství teoreticky vždy následovat rozvod a v katolických oblastech pouze rozluka od stolu a lože, docházelo v 16. století k rozvodům jen velmi zřídka – dotyčné páry se vždy nějak srovnaly. Ke změně došlo důsledkem postupujícího zjemňování citů v 18. století. Zdá se, že mimomanželské kontakty byly v 18. století rovněž jinak motivovány: podle všeho byly mimomanželské vztahy v 16. století pouze krátkodobé a nemávaly bezprostřední citový motiv, naproti tomu z 18. století známe první velká milostná dramata. Vždyť také v tradičním manželství nikdo nehledal naplnění nějaké velké lásky. Největší propast mezi tradičním modelem manželství a moderními nároky na osobní štěstí se jistě otvírala ve světě šlechty, tento problém však pociťovaly i rodiny nestavovské. Zmíněný rozpor nakonec vedl k vytvoře-

ní nové koncepce manželství v období „romantismu“, ve kterém už smluvní charakter manželského svazku ustupoval do pozadí a v němž manželství a láska byly považovány za nedělitelnou jednotu opírající se o emocionalitu a svobodné rozhodnutí.³⁰

Na tomto místě se ještě musíme zmínit o dvou formách sexuálního chování, které v době raného novověku sehrávaly určitou roli přinejmenším jako témata diskuzí, aniž bychom však o nich dnes měli dostatečně jasné poznatky. Jedná se o sodomii, která je známa ze soudobých soudních spisů v souvislosti s vysokými tresty, a o masturbaci, která se koncem 18. století stala na poli osvícenské pedagogiky předmětem intenzivních diskuzí.

Morální teologie a trestní právo sodomií rozumělo každou nepřirozenou sexuální aktivitu, především homosexualitu a sexuální styk se zvířaty.³¹ Homosexualita nebyla sama o sobě žádným neznámým jevem: existuje o ní řada teoretických pojednání, prakticky však představuje alespoň v německých soudních spisech pouze okrajový jev. Jak je známo, homosexualita byla trestána přísně, v 15. a 16. století dokonce i smrtí, a týkala se především klášterů a internátů, přičemž už dnes můžeme sotva přezkoumat, jestli byly výtky, hojně vznášené v době reformace a osvícenství, skutečně oprávněné. Nemůžeme dnes ani rozhodnout, zda pronásledování homosexuality probíhalo v souvislosti s kriminalizací mimomanželské sexuality, resp. zda zesílení pronásledování tohoto jevu souvisí s moralizováním společnosti v 18. století, nebo zda se jedná o specifický problém svobodných lidí, podmíněný existencí systému pozdních sňatků. Stejně tak není možné prokázat, jestli moderní spolky mládeže měly v 18. století homosexuální charakter. Bezpochyby se nám dochovala celá řada homoerotických projevů – básní a dopisů,³² avšak o nějakém výrazném výskytu homosexuality v Německu v období raného novověku zřejmě nelze mluvit. To se týká i homosexuality žen, nehledě na skutečnost, že byla tehdy jevem úplně neznámým.³³ Muži žijící společně v kláštřích, internátech, kasárnách a vězeních upadli vždy rychleji do podezření z homosexuálních styků než ženy.

Za sodomií se však nepovažovala pouze homosexualita, ale především tzv. nepřirozené smilstvo se zvířaty.³⁴ Také zkoumání tohoto jevu je dnes značně obtížné. Nedochovaly se žádné stížnosti na obzvláštní rozšíření tohoto počinání. Sodomie byla trestána smrtí

upálením.³⁵ A že nešlo jen o plané výhrůžky, dosvědčuje dlouhá řada případů, kdy byl tento trest vykonán.³⁶ Celkově lze vycházet z představy, že sodomie byla ve venkovské společnosti rozšířena (u zmíněných žalob se často jednalo o pasáky dobytka), zároveň však byla do značné míry i tolerována, pokud se na ni vůbec přišlo.³⁷ Pohoršení projevovali pouze vzdělání soudci a teologové, kteří vynášeli tvrdé rozsudky také proto, aby odvrátili Boží hněv. Přísnost posuzování byla dobově podmíněna – nejvíce potrestaných provinění tohoto druhu je doloženo z konce 16. a ze 17. století, tzn. z doby, kdy se do právních záležitostí začala silně promítat morální měřítko.

Specifický problém představuje masturbace, která byla dříve označována jako samohana a později jako onanie.³⁸ Tento jev se vyskytoval neustále a nebyl podmiňován pouze dějinným vývojem, čas od času se také objevovaly případy jeho veřejného potrestání. Společensky reflektovaným problémem se masturbace stala teprve v diskuzích osvícenských pedagogů, lékařů a teologů v 18. století. Odhalení této praktiky jako masového jevu přitom úzce souviselo s jejím potíráním. Jestli k masturbaci docházelo v 18. století mnohem častěji než v jiných dobách, můžeme asi sotva rozhodnout, jisté však je, že veškeré sebeukájení bylo u mládeže, jak u chlapců, tak u děvčat, až úzkostlivě pronásledováno a soudobí pedagogové ze strachu, aby si mládež masturbací sama neublížila, doporučovali různé terapie, které však vypovídají spíše o myšlenkovém světě dotyčných pedagogů než o jevu samotném. Ve výchově mládeže byly propagovány nové asketické ideály, které se stávaly všeobecně důležité pro nastupující měšťanskou společnost: žádný alkohol a žádná příliš měkká postel,³⁹ stálý dohled a stálá činnost. „Anti-masturbační“ syndrom osvícenského 18. století byl projevem strachu z neřízené sexuality, který po staletí podněcoval křesťanství k „civilizování“ člověka a který v okamžiku, kdy se rodící měšťanská společnost začínala hlásit k ideálu „čistého“ člověka, nabýval až groteskních rysů.⁴⁰

Na závěr můžeme konstatovat, že všechny formy předmanželské a mimomanželské sexuality byly vlivem morální politiky, v neposlední řadě podmíněné duchem reformace, veřejnou mocí diskriminovány, či dokonce kriminalizovány. Sexuální aktivity, jinak přirozený projev mezilidských vztahů, byly od 16. do 18. století

takovým způsobem tabuizovány, že zcela zmizely z písemných i ústních veřejných projevů. Sexualita se stala neslušným pojmem pro neslušnou věc.

Pohlavní styk je legitimizován pouze přáním zplodit dítě, tzn. v manželství, aniž by v něm přítom sexualita sama o sobě získala zvláštní morální hodnotu. Stejně jako láska není základem pro uzavření manželství, ani sexualita a láska se k sobě bezpodmínečně nemusejí pojit. Jednota lásky, sexuality a manželství je ideálem objevujícím se až s emancipací mužů i žen z tradičního svazku „celého domu“.